

І В С Е У К Р А Ї Н С Ь К И Й А Р Х Е О Л О Г І Ч Н И Й З'ЇЗД М А Т Е Р І А Л И Р О Б О Т И

П Р И С В Я Ч У Є Т Ь С Я 100-Р І Ч Ч Ю
З Ч А С У З А С Н У В А Н Н Я
І Н С Т И Т У Т У А Р Х Е О Л О Г І Ї Н А Н У К Р А Ї Н И

Секція:

ПЛЕМЕНА РАННЬОГО
ЗАЛІЗНОГО ВІКУ
І АНТИЧНИЙ СВІТ
ПІВНІЧНОГО
ПРИЧОРНОМОР'Я

Ю. Б. Полідович, Є. О. Величко, Ю. О. Білан

ВИРОБИ ЗООМОРФНОГО МИСТЕЦТВА СКІФСЬКОГО ЧАСУ У КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Стаття присвячена загальному огляду предметів зооморфного мистецтва скіфського часу, що зберігаються у колекції Музею історичних коштовностей України — філіалі НМІУ. Подається хронологічна характеристика колекції, розглядаються зооморфні образи мистецтва, які в ній представлені.

Ключові слова: скіфи, Подніпров'я, «звіриний стиль», скіфо-античне мистецтво, грифон, дракон, олень, меч, ритуальна чаша, пектораль.

У Музеї історичних коштовностей України — філії Національного музею історії України зберігається та експонується найбільша у світі колекція виробів ювелірного мистецтва Північного Причорномор'я скіфського часу. Вона складалася упродовж багатьох десятиліть. Основою є предмети із зібрання Київського університету ім. Св. Володимира (зокрема, з розкопок професора Н. Д. Іванишева кургану Переп'ятиха у 1845 р.), колекції Б. І. та В. Н. Ханенків, фондів Київського художньо-промислового і наукового музею (з розкопок О. О. Бобринського, Н. Є. Бранденбурга, В. Є. Гезе, Є. А. Зноско-Боровського, І. А. Лінніченко, С. А. Мазаракі, В. В. Хвойки). Розкопки у 1954 р. Мелітопольського кургану стали катализатором створення сучасного Музею історичних коштовностей, заснованого як філіал історичного музею у 1963 р. Його фондове зібрання формувалося завдяки надходженням експонатів з різних музеїв та університетів України, а найвагоміше — з Інституту археології АН УРСР. Це матеріали з курганів, розкопаних експедиціями під керівництвом Д. Т. Березовця, С. С. Бессонової, О. С. Беляєва, В. І. Бідзілі, Ю. В. Болтрика, Г. Л. Євдокимова, В. А. Іллінської, Д. С. Кіріліна, В. І. Ключка, І. Ф. Ковальнової, Г. Т. Ковпаненко, Л. П. Крилової, А. І. Кубишева, О. М. Лєскова, Б. М. Мозолєвського, А. О. Моруженко, В. Ю. Мурзіна, В. В. Отроценка, С. А. Скорого, Д. Я. Телегіна, О. І. Тереножкіна, М. М. Чередниченка, Є. В. Черненко, О. Г. Шапошнікової, І. М. Шарафутдінової.

Однією з важливих складових скіфського зібрання МІКУ є колекція виробів зооморфного мистецтва. Загальна кількість таких предметів складає 2624 одиниць, що репрезентують 372 оригінальних сюжети, інші ж є їх повторенням. Більшість з них вже була введена до наукового обігу в численних публікаціях та каталогах.

Незначна кількість предметів з колекції походить з архаїчних комплексів другої половини VII — початку VI ст. до н. е. Це золоті пластинки, що прикрашали головні убори з курганів Переп'ятиха (Скорий 1990, с. 38–43, фото 7–8), № 35 поблизу с. Бобринця і № 100 поблизу с. Синявка (Бобринський 1901, с. 112–114, 138–142, фиг. 71–73, табл. XVIII: 2, 8; Ханенко, Ханенко 1900, табл. LVIII–LIX) в Правобережному Лісостеповому Подніпров'ї, а також коштовні предмети з кургану поблизу хут. Шумейко в Лівобережному Лісостеповому Подніпров'ї (Ханенко, Ханенко 1900, с. 17, табл. XLV: 460, 461). Продовжують серію виробів, виготовлених у скіфському «звіриному стилі», знахідки з курганів Правобережного Лісостепового Подніпров'я середини VI ст. до н. е. — № 1 поблизу с. Жаботин і № 11 поблизу с. Пруси (Ханенко, Ханенко 1899, с. 12–13, 33, табл. VIII: 448; 1900, Приложение, с. 6, табл. LXI: 470).

До кінця VI — початку V ст. до н. е. відноситься масивна бронзова бляха, обкладена золотом, у вигляді бика, що, вірогідно, прикрашала горит, з курганів поблизу с. Вереміївка в Лівобережному Лісостеповому Подніпров'ї (Ханенко, Ханенко 1899, с. 28, кат. 330; Грибкова, Полідович 2013), комплекси предметів з курганів № 1 поблизу с. Іллічеве в Криму (Лєсков 1968; 1981, с. 12–123) і № 6 поблизу с. Олександрівка в Степовому Подніпров'ї (Ковалєва, Мухопад 1982).

З курганів другої чверті – другої половини V ст. до н. е. Перша Завадська і IV Іспанова Могили (Мозолевський 1980), Малий Чортотлик (Мозолевський 1987), № 13 поблизу с. Велика Знам'янка (Отрощенко, Рассамакін 1984; Отрощенко, Рассамакін 1986), № 2 поблизу с. Корніївка (Ковалёв, Полин 1991) у Степовому Подніпров'ї, № 12 поблизу с. Стеблів (Скорий 1997) та №№ 1 і 2 поблизу с. Яснозір'я (Ковпаненко, Бессонова, Скорий 1994, с. 43–52) у Правобережному Лісостеповому Подніпров'ї походять різноманітні коштовні предмети із зооморфними зображеннями: особисті прикраси, накладки на чаші та ритони, деталі вуздечки тощо.

Численні предмети кінця V – IV ст. до н. е. представляють переважно синкретичний скіфо-античний художній стиль. Яскравим проявом цього стилю є предмети зі степових аристократичних пам'яток першої треті IV ст. до н. е.: Бердянського кургану (Чередниченко, Фиалко 1988; Болтрик, Фиалко, Чередниченко 1994; Фиалко 2001; Мурзин, Белан, Подвысоцкая 2017), курганів № 5 поблизу с. Архангельська Слобода (Лесков 1981, с. 137–143), № 4 в уроч. Носаки (Бидзиля, Болтрик, Мозолевський, Савовський 1977, с. 81–117), №№ 1 і 4 з групи II поблизу с. Первомаївка (Евдокимов, Фридман 1987), – а також з деяких лісостепових комплексів, зокрема, кургану № 1/1897–1998 поблизу с. Вовківці (Ханенко, Ханенко 1899, с. 6–7; Ильинская 1968, с. 48–49, табл. XXXVII–XXXVIII).

Розквіт побутування коштовних предметів у скіфському середовищі перепадає на другу – третю чверті IV ст. до н. е. Саме тоді були споруджені й найвидатніші «царські» кургани Скіфії. У колекції МІКУ зберігаються коштовні знахідки з Огузу (з колекції Б. І. та В. Н. Ханенків і, частково, з розкопок Ю. В. Болтрика 1979–1980 рр.: Ханенко, Ханенко 1907, с. 15–16, кат. 473–498, табл. VI; Фиалко 1995; 2003), Товстої та Гайманової Могили (Мозолевський 1979; Бидзиля, Полин 2012), вірогідно, Куль-Оби (з колекції Б. І. та В. Н. Ханенків: Величко, Полидович 2018, с. 141, 142, 144, 150), Мелітопольського кургану (Тереножкин, Мозолевський 1988), а також з багатьох курганів скіфської знаті, досліджених на території Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кропивницької, Миколаївської, Херсонської областей. До цього ж періоду відноситься синкретичний еліно-скіфський комплекс гробниці № 1 Першого (Старшого) Трибратнього кургану, в якій було поховано представницю вищої боспорської знаті (Трейстер 2008). Фінальним етапом скіфського періоду (остання третина IV ст. до н. е.) датується, на думку В. В. Отроценка (1984, с. 126), парадний меч у піхвах з кургану № 30 поблизу с. Велика Білозерка.

Для IV ст. до н. е. також були властиві вироби, виготовлені грецькими майстрами на замовлення скіфів. Вони мають «скіфську» форму та смислове навантаження, але виконані за допомогою комплексу різноманітних технік, якими володіли тільки ювеліри античного світу (чаша з Гайманової Могили, пектораль і меч з піхвами з Товстої Могили, обклашка горита з Мелітопольського кургану та ін.).

Склад образів тварин, відтворених на коштовних предметах з колекції МІКУ, відображає майже увесь відомий у зооморфному мистецтві скіфського часу репертуар.

Найпоширенішими у колекції МІКУ є зображення різноманітних **фантастичних істот**, що складають понад чверть усіх зооморфних зображень. З усього розмаїття даних образів переважають **грифони**. Найбільш архаїчним з-поміж них є зображення з кургану Переп'ятиха, виготовлені, вірогідно, іонійськими майстрами (Скорий 1990, с. 39–42, фото 7–8). Значний масив зображень грифонів відноситься до V–IV ст. до н. е. Вони представляють два головних типи, властиві для цього часу: з прямими крилами (Товста Могила; Гайманова Могила; Бердянський курган; Велика Білозерка, курган № 30; ін.) та серпоподібними крилами (Стеблів, курган № 12; Товста Могила; Жовтокам'янка, ін.). Перші є запозиченням з античного мистецтва, в якому зображення грифонів відтворювалися настільки детально, що вони видаються реальними тваринами (Товста Могила; Гайманова Могила, Південна гробниця № 4; ін.).

Грифона з оленячими рогами відтворено на золотій пластині-окутті дерев'яної чаші з кургану № 66 поблизу с. Бобриця в Правобережному Лісостеповому Подніпров'ї (Ханенко, Ханенко 1900, табл. LX: лит. х).

Рогаті та крилаті хижак представлені на пластинках, що прикрашали жіноче вбрання (Бердянський курган; Товста Могила, Бокова гробниця), а також на краплеподібній оббивці дна гориту (Мелітопольський курган). У другій половині IV ст. до н. е. їх зображення карбувалися на золотих статерах Пантікапею. Інколи такі монети використовували як щиток персня, зокрема, знайденого в кургані № 9 поблизу с. Мар'івка (Бунятян, Фіалко 2009, с. 63, рис. 9: 1; табл. 2: 1). Близьку за подобою фантастичну істоту, хвіст якої перетворено на змію, відтворено на боковому виступі окуття піхов меча з Центральної гробниці Товстої Могили (Мозолевський 1979, с. 71–72, рис. 56).

Кілька **фантастичних хижих істот** іншої подоби відтворено на ажурних пластинках, що прикрашали жіночий головний убір, з поховання № 2 кургану № 21 поблизу с. Кам'янка в степовому Поінгуллі (Клочко, Гребенников 1982).

Серія зображень представляє фантастичний образ **дракона**, в якому поєдналися частини тварин, що уособлювали собою різні частини світобудови (Піски, курган № 9, поховання № 1; Якимівка, курган № 11, поховання № 3; Пришиб, курган № 40, поховання № 1). Унікальним є зображення **двоголового чудовиська**, відтвореного на золотій пластині, що оздоблювала налобник до кінської вуздечки з кургану № 1/1897–1898 поблизу с. Вовківці (Ханенко, Ханенко 1899, табл. XXIII; Безсонова 1977; Полідович 2017)

Поодинокими є зображення **крилатих копитних** – коня (Перший Трибратній курган) і бика (Вовківці, курган № 1/1897–1898).

Унікальні **міфологічні істоти** відтворені на нащічниках з Південної кінської могили Товстої Могили (Мозолевський 1979, рис. 26: 1, 3, 4) і Хоминої Могили (Мозолевський 1973, с. 216, рис. 27). Вони мають товстий зміїний тулуб, доповнений гребенем, та пташину голову (в першому випадку) або «вовчу» передню частину (в другому).

Другим за чисельністю представлено образ **хижака** (також близько чверті всіх зооморфних зображень). У архаїчному стилі хижака відтворено на золотій пластині-накладці на піхви меча з Шумейківського кургану у Посуллі (Ханенко, Ханенко 1900, табл. XLV: 461). З кінця VI ст. до н. е. хижак на скіфо-античних зображеннях набувають конкретних видових рис. Переважно це зображення **левів**, безперечною ознакою яких є грива (Архангельська Слобода, курган № 5; Мелітопольський курган; Вовківці, курган № 1/1897–1898; Товста Могила; Велика Білозерка, курган № 13 та ін.). Іноді зустрічаються зображення **пантер/леопардів**, яких відрізняють «плями» на тілі (Архангельська Слобода, курган № 5; Мелітопольський курган; Велика Білозерка, курган № 30; ін.). Котячі хижак без зазначених ознак (гриви та плям), вірогідно, відтворювали **левиць** (Мелітопольський курган; Перший Трибратній курган; Товста Могила; ін.). Унікальними є зображення **собак/вовка** на пластинках, що входили до декору горита з кургану № 5 поблизу с. Архангельська Слобода.

Також популярним є образ **хижого птаха**. Це нечисленні повнофігурні зображення птахів з розпростертими крилами (Новосілка, курган № 4; Жовтокам'янка; Перший Трибратній курган) і поодинокі – птаха у польоті (Носаки, курган № 2, поховання № 4), а також масові зображення пташиних/орлиних голів з великим дзьобом (Іллічеве, курган № 1; Перша Завадська Могила; Яснозір'я, курган № 2, поховання № 2; Вовківці, курган № 1/1897–1898; Бересняги, кургани №№ 4 і 5; Рахманівка, курган № 3; Архангельська Слобода, курган № 5; ін.). Унікальною є овальна чаша з Бердянського кургану: накладні золоті ручки виконано у вигляді голівки та хвоста птаха, завдяки чому чаша мов би перетворювалася у птаха (Фіалко 1998).

Кілька компактних серій предметів представляють зображення водоплавних птахів – **качок** (Клочко 2010). Найперше, це сережки/підвіски, відомі переважно у Степовому Подніпров'ї (Любимівка, курган № 38, поховання № 3; Вовчанське,

курган № 8, поховання № 2; Первомаївка, група II, курган № 4, поховання № 1) і лише в одному випадку у Лісостепу (Новосілка, курган № 4), а також інші прикраси, знайдені тільки у степових пам'ятках (Огуз, колекція Ханенків; Гайманова Могила, Північна гробниця; Архангельська Слобода, курган № 4; ін.). Качку також зображено в лівій частині верхнього ярусу пекторалі з Товстої Могили.

Інші різновиди **птахів** карбовано на пластинчастих нащічниках, що були власливою частиною декору кінської вуздечки у Степовому Подніпров'ї в середині — третій чверті IV ст. до н. е. Це птахи з коротким ледь вигнутим дзьобом на нащічниках з Південної кінської могили Товстої Могили або ж птахи з коротким дзьобом та пишним хвостом (Огуз; Товста Могила; Володимирівка, курган № 12, поховання № 5). Щодо видового визначення п'яти птахів на середньому ярусі пекторалі з Товстої Могили думки дослідників значно розійшлися (див.: Бабенко 2016, с. 96—99). На пластині-накладці на піхви з Товстої Могили зображено «два найжаченіх **півні** в геральдичній позі, головами один до одного» (Мозолевський 1979, с. 72, рис. 52, 53, 55, 56).

Кількість зображень копитних тварин значно поступається означеним образам. Найбільш чисельними з-поміж них є **олені**. Лише поодиноким випадком представлено ранньоскіфський тип зображення «оленя, що летить» (Синявка, курган № 100), тоді як інші зображення відносяться вже до іншого типу — «оленя, що лежить» (Перша Завадська Могила; Архангельська Слобода, курган № 5; Галушине, курган № 4, поховання № 2; Яснозір'я, кургани № 1 і 2; Гайманова Могила; ін.). Унікальним є зображення оленя (із зігнутими ногами і похиленою, мов би покладеною на землю, головою) на пластині-метопіді з кургану поблизу с. Будки в Посуллі (Ханенко, Ханенко, 1899, с. 7—8, табл. XXV: 426). Ще у кількох випадках представлено зображення «крокуючого» оленя (Корніївка, кургану № 2, поховання № 2; Якимівка, курган № 2, поховання № 2) та оленя, який мов би встає (Товста Могила, Центральна гробниця). Поодинокими є зображення відокремленої голови оленя (Іллічеве, курган № 1; Велика Знам'янка, курган № 13).

Зображення **лося** (мотив відокремленої голи) в колекції МІКУ представлено лише на золотій стрічці-метопіді з кургану № 4 поблизу с. Новосілка в Лісостеповому Побужжі (Бессонова 1994, с. 28, фото 3).

Доволі рідкісними є зображення **гірських/диких козлів**. Найбільш архаїчними можна вважати зображення цих тварин з підігнутими ногами та поверненою назад головою в верхній частині пластини-окуття піхов меча з Шумейківського кургану. Не виключено, що з ними пов'язані подібні зображення кінця VII — першої половини VI ст. до н. е. (Бобриця, курган № 35; Жаботин, курган № 1; Пруси, курган № 11). Характерним зображенням V ст. до н. е. є образ козла з масивним рогом, кінчик якого вигинається і перетворюється на голівку хижого птаха (IV Іспанова Могила). У IV ст. до н. е. зображення козлів стають поодинокими (Добровольчеське, курган № 1, поховання № 2; Товста Могила, Центральна гробниця).

Зображення **кабанів** властиві переважно для V—IV ст. до н. е. (Канторович, Грибкова 2011), що підтверджують і ювелірні вироби з колекції музею. Найбільш раннім є зображення на пластині, що слугувала накладкою на боковий виступ піхов з кургану № 6 поблизу с. Олександрівка (Ковалёва, Мухопад 1982, с. 98, рис. 5: 3; 6). Також голову кабана викарбовано на боковому виступі піхов меча з кургану № 30 поблизу с. Велика Білозерка (Отрощенко 1984). Пластинки із зображенням кабана були у декорі гориту, залишки якого знайдено в кургані № 5 поблизу с. Архангельська Слобода (Лесков 1981, с. 140—141, рис. 25: 1; 26). Окрім того зображення кабана прикрашали ритуальний посуд (Велика Знам'янка, курган № 13; Хомина Могила; з колекції ВУІМ) та одяг (з колекції Б. І. та В. Н. Ханенків; Мелітопольський курган).

Рідкісні в зооморфному мистецтві скіфського часу зображення **биків** представлені у колекції МІКУ кількома варіантами. Найперше, це вже згадувана вище масивна бронзова фігурка бика, обкладена золотом, з курганів поблизу с. Вереміївка. Нашивні пластинки із зображенням бика, що лежить, походять з

Центральної та Бокової (дитяче поховання) гробниць Товстої Могили (Мозолевський 1979, с. 57, 143, рис. 38: 4; 126: 13) і Вишневої Могили (Болтрик, Фиалко 2007). Ще одна пластинка із зображенням голови бика анфас, виконана у грецькій стилістиці, походить з колекції Б. І. та В. Н. Ханенків, до якої вона потрапила разом з предметами з грабіжницьких «розкопок» 1902 р. кургану Огуз (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 497, табл. VI: 497). Проте, найвірогідніше, вона походить з таких самих «розкопок» одного з античних міст Північного Причорномор'я, можливо, Херсонеса. На щитку персня з поховання № 9 кургану № 7 поблизу с. Кут у Степовому Подніпров'ї відтворено копитну тварину, що лежить згорнувшись, в якій вбачають бика (Березовець 1960, с. 55, рис. 13).

Образ **барана** пов'язаний з декором ритуального посуду — малого ритону та чаші з Гайманової Могили (Бидзиля, Полин 2012, с. 105–107, 413–416, 419–424, рис. 136: 1; 140: 1, 580; 588; 591; 592), а також особистих прикрас — браслету (Володимирівка, курган № 12, поховання № 1) і гривни (Первомаївка, група II, курган № 4, поховання № 1). З фондів колишнього археологічного відділу ВУІМ походять дві пластинки із зображенням голови барана, а з розкопок Гайманової Могили — обламана пластинка із доволі реалістичним зображенням овечок, що біжать (Бидзиля, Полин 2012, рис. 500).

Доволі популярним був образ **зайця**. Його зображення представлені майже виключно на нашивних пластинках, якими було декоровано жіноче вбрання. Це або контурні зображення тварини, або відтворення її на прямокутних пластинках, окантованих рельєфним орнаментом по краю. Унікальною є бляшка у вигляді зайця з архаїчного комплексу Шумейківського кургану (Ханенко, Ханенко 1900, с. 17, табл. XLV: 460).

На коштовних предметах із зібрання МІКУ окрім зображень наземних тварин і птахів присутні також образи водних мешканців. Найчастіше це **риби**, образ яких був пов'язаний з декором дерев'яних чаш (Архангельська Слобода, курган № 5, поховання № 1; Володимирівка, курган № 12, поховання № 1) та кінської вузди (Вовківці, курган № 1/1897–1898). В систему декору вузди з Центральної гробниці № 2 Гайманової Могили входили нащічники у вигляді фантастичних рогатих **риб-хижаків** (Бидзиля, Полин 2012, рис. 676). В нижній частині деяких пластинчастих нащічників із зображенням птахів з пишним хвостом вигравірувано **дельфінів** (Товста Могила, Північна кінська могила). На підтрикутних окуттях ритону (чаші) з Центральної гробниці Товстої Могили відтворено загадкову істоту (Мозолевський 1979, с. 58–59, рис. 39), яку прийнято умовно називати «**півником**» (Канторович 1992) і співвідносити її з водною стихією (Бессонова 2004).

В голівки **змій** перетворено кінчики деяких дротяних прикрас: гривен (зібрання ВУІМ; Львове, курган № 13, поховання № 3), обручок (Товста Могила, Центральна гробниця; Мирне, група I, курган № 3), сережки (Мар'ївка, курган № 19, поховання № 1).

Примітне місце займають зображення **павуків** і різних **комах**. Найперше, це довгі ажурні пластини, що, вірогідно, прикрашали жіночі головні убори, із зображенням протистояння павука і мухи (Мелітопольський курган; Вишнева Могила, поховання № 4). З Північною гробницею Гайманової Могили пов'язані знахідки 6 квадратних пластинок із зображенням комахи, в якій дослідники вбачають гедзя (Бидзиля, Полин 2012, с. 395, рис. 538). З Хоминої Могили походить ажурна краплеподібна пластинка, на якій, на думку Б. М. Мозолевського (1973, с. 224, рис. 32: 9), відтворено павука.

На зовнішньому ярусі пекторалі з Товстої Могили присутня пара **коникив**, які також зображені на пластинах-метопідах з Товстої Могили і кургану № 22 поблизу с. Вільна Україна (див. про образ: Бабенко 2016).

Більшість представлених зображень — це поодинокі фігури тварин або їх частини. Окрім того, певну групу складають сюжетні зображення протистояння або взаємодії тварин. Найперше, це **сцени нападу хижаків на копитних**. Найбільш раннім таким зображенням, що датується першою половиною — серединою VI ст. до н. е., є пластинка у вигляді гірського козла, біля крупа якого розташовано

хижого птаха, з кургану № 1 поблизу с. Жаботин (Ханенко, Ханенко 1900, табл. LXI: 470). Сцена нападу в даному випадку упізнається тільки завдяки розвитку теми у зображенні на пластині-накладці на сагайдак кінця VI — початку V ст. до н. е. з кургану № 1 поблизу с. Іллічеве, де зображено сцену нападу на оленя трьох хижаків — орла, лева і змії. Популярними сцени нападу стають у IV ст. до н. е. Це як розгорнуті композиції, що складаються з декількох сцен (кінський налобник з Бердянського кургану, пектораль і піхви меча з Товстої Могили, горит з Мелітопольського кургану, піхви меча з кургану № 30 поблизу с. Велика Білозерка), так і окремі зображення. Гонитву собакою зайця відтворено на верхньому фризі золотой оббивки гориту з Мелітопольського кургану та на пекторалі з Товстої Могили.

Тільки для комплексів V ст. до н. е. були властиві окуття чаш із зображенням **орла, що тримає рибу** (Галущино, курган № 2; Перша Завадська Могила; Чортотлик-III, курган № 35; з колекції Кіровоградського обласного краєзнавчого музею).

Інколи зустрічаються сцени **боротьби хижаків**. Це, зокрема, сцени шматування фантастичними хижаками (грифонами або драконом) пантери (горит з Мелітопольського кургану; пластина з «Нікопольських курганів» з колекції Б. І. та В. Н. Ханенків). За допомогою одного штампа було зроблено нашивні срібні пластини з поховання № 2 кургану № 21 поблизу с. Кам'янка (Ключко, Гребенников 1982, рис. 5) і такі самі, тільки золоті, пластини з Південної гробниці № 4 Гайманової Могили (Бидзиля, Полин 2012, рис. 743), на яких зображено сцену боротьби лева і левиці.

В низці випадків на довгих пластинах, що прикрашали жіночі головні убори, зображено **сцени протистояння** різних істот: лева і пантери (Мелітопольський курган), лева і левиці (Перший Трибратній курган), лева і крилатого кабана (Товста Могила), грифона і сфінкса (Товста Могила; Вільна Україна, курган № 22, поховання №№ 1 і 2).

Зустрічаються і різноманітні зображення **взаємодії антропоморфного персонажа і тварини**. Це сцени полювання на хижака (Огуз) або оленя (Гюнівка, курган № 11), сцени боротьби персонажа з левом (Огуз; Жовтокам'янка; Бердянський курган), грифоном (Новосілка, курган № 4) або двоголовим чудовиськом (Вовківці, курган № 1/1897–1898). З трьох комплексів (Товста Могила; Велика Знам'янка, курган № 10, поховання № 3; Любимівка, курган № 2, поховання № 6) походять сережки (підвіски) із зображенням богині, що сидить на левах («левиному троні»), а з Північної кінської могили Товстої Могили — кінський налобник із зображенням богині, яка тримає за роги двох зміїв-драконів, що «виходять» із неї (Мозолевський 1979, с. 38, рис. 23; Білан, Іваненко 2017). До оригінальних відносяться сцени: вершник на крилатому коні (Велика Білозерка, курган № 2, поховання № 3), дівчинка верхи на птахові (Товста Могила), людина, яка напуває (?) лева (Носаки, курган № 4, поховання № 3). Найбільш масовими є зображення на нашивних пластинках, на яких стикуються направлені урізноміч обличчя безбородого персонажа (ліворуч) і морда лева (праворуч) («Афіна у лев'ячому шоломі») (Огуз, з колекції Б. І. та В. Н. Ханенків; Мелітопольський курган; Вільна Україна, курган № 29, поховання № 2).

Представлені зооморфні образи прикрашали жіноче та чоловіче вбрання (одяг і головні убори), особисті прикраси, посуд, предмети зброї, інсигнії влади, кінську вузду тощо.

Безумовно, колекція МКУ не є достатньою репрезентативною вибіркою, за допомогою якої можна було б скласти повне уявлення про зооморфне мистецтво Північного Причорномор'я скіфського часу. Проте в силу великої кількості представлених зображень вона є ґрунтовною базою для його вивчення. У співпраці з ІА НАНУ проводиться робота по підготовці повного музейного каталогу.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабенко, Л. И. 2016. Периферийные персонажи пекторали из Толстой Могилы. *Древности*, 14, с. 90-104.
- Безсонова, С. С. 1977. Образ собако-птаха у мистецтві Північного Причорномор'я скіфської епохи. *Археологія*, 23, с. 11-24.
- Березовець, Д. М. 1960. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в селі Кут. *Археологічні пам'ятки Української РСР*, IX, с.39-87.
- Бессонова, С. С. 1994. Курганы лесостепного Побужья. В: Черненко, Е. В. (отв. ред.). *Древности скифов*. Киев: Институт археологи Национальной академии наук Украины, с. 3-33.
- Бессонова, С. С. 2004. Крылатый конь — гиппокамп — морской конек и скифский Посейдон. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*, XI, с. 25-30.
- Бидзиля, В. И., Болтрик, Ю. В., Мозолевский, Б. Н., Савовский, И. П. 1977. *Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки*. Киев: Наук. думка
- Бидзиля, В. И., Полин, С. В. 2012. *Скифский царский курган Гайманова Могила*. Киев: Скиф.
- Білан, Ю. О., Іваненко, А. О. 2017. Досвід реставрації та реконструкції одного з вуздечкових наборів з кургану Товста Могила. *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — крізь віки» 2016 р.*, с. 48-64.
- Бобринский, А. А. 1901. *Курганы и случайные находки близ местечка Смелы*, 3. Санкт-Петербург: Главное Управление Уделов.
- Болтрик, Ю. В., Фиалко, Е. Е., Чередниченко Н. Н. 1994. Бердянский курган. *Российская археология*, 3, с. 140-156.
- Болтрик, Ю. В., Фиалко, Е. Е. 2007. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*, XIV, с. 51-93.
- Бунятян, К. П., Фіалко, О. Є. 2009. Скіфський курган з розмальованим саркофагом. *Археологія*, 3, с. 55-69 + 2 кольорові вклейки.
- Величко, Е. А., Полідович, Ю. Б. 2018. Золотые находки из «Никопольских курганов» в коллекции Б. И. и В. Н. Ханенко. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 138-154.
- Грибкова, А. А., Полідович, Ю. Б. 2013. Фигурка быка скифского времени из собрания Б. И. и В. Н. Ханенко. *Археологический альманах*, 30, с. 259-277.
- Евдокимов, Г. Л., Фридман, М. И. 1987. Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине. В: Черненко, Е. В. (отв. ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 85-115.
- Ильинская, В. А. 1968. *Скифы Днепровского лесостепного Левобережья*. Киев: Наукова думка.
- Канторович, А. Р. 1992. «Петушки» — один из образов звериного стиля степной Скифии. В: Шапова, Ю. Л., Яценко, И. В. (отв. ред.). *Граковские чтения на кафедре археологи МГУ 1989 — 1990 гг.* Москва: Московский государственный университет, с. 30-39.
- Канторович, А. Р., Грибкова, А. А. 2011. Золотая пластина из коллекции Музея исторических драгоценностей Украины и сюжет лежащего кабана в скифском зверином стиле. *Вестник древней истории*, 4, с. 132-145.
- Клочко, Л. С. 2010. Образ водоплавающего птаха на декоративных элементах скіфського костюма. *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — крізь віки» 2009 р.*, с. 55-73.
- Клочко, Л. С., Гребенников, Ю. С. 1982. Скифский калаф IV в. до н. э. В: Телегин, Д. Я. (отв. ред.). *Материалы по хронологии археологических памятников Украины*. Киев: Наукова думка, с. 86-96.
- Ковалёв, Н. В., Полин, С. В. 1991. Скифские курганы у с. Корнеевка в Запорожской области. В: Болтрик, Ю. В., Бунятян, Е. П. (отв. ред.). *Курганы степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 39-59.
- Ковалёва, И. Ф., Мухопад, С. Е. 1982. Скифское погребение конца VI — V вв. до н. э. у с. Александровка. В: Тереножкин, А. И. (отв. ред.). *Древности степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 91-102.
- Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1994. Новые погребения раннего железного века в Поросье. В: Черненко, Е. В. (отв. ред.). *Древности скифов*. Киев: Институт археологи Национальной академии наук Украины, с. 41-63.
- Лесков, А. М. 1968. Богатое скифское погребение из Восточного Крыма. *Советская археология*, 1, с. 158-165.
- Лесков, А. М. 1981. *Курганы: находки, проблемы*. Ленинград: Наука.
- Мозолевский, Б. Н. 1973. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине. В: Тереножкин, А. И. (отв. ред.). *Скифские древности*. Киев: Наукова думка, с. 187-234.

Мозолевский, Б. Н. 1980. Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972–1975 гг.). В: Тереножкин, А. И. (отв. ред.). *Скифия и Кавказ*. Киев: Наукова думка, с. 70-155.

Мозолевский, Б. Н. 1987. Малый Чертомлык. В: Черненко, Е. В. (отв. ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 63-73.

Мозолевський, Б. М. 1979. *Товста Могила*. Київ: Наукова думка.

Мурзин, В. Ю., Белан, Ю. А., Подвысоцкая, Е. П. 2017. *Бердянский курган (погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н. э.)*. Киев: Центр учебной литературы.

Отрощенко, В. В. 1984. Парадный меч из кургана у с. Великая Белозерка. В: Черненко, Е. В. (отв. ред.). *Вооружение скифов и сарматов*, Киев: Наукова думка, с. 122-126.

Отрощенко, В. В., Рассемакин, Ю. Я. 1986. Раскопки скифского кургана у с. Великая Знаменка. *Археологические открытия за 1984 год*, с. 285-286.

Отрощенко, В. В., Рассемакин, Ю. Я. 1984. Скарби тринадцятого кургану. *Наука і суспільство*, 12, с. 240-246.

Полидович, Ю. Б. 2017. Изображение противостояния героя с чудовищем на налобнике из Волковцев и некоторые особенности декора конской узды скифского времени. *Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея*, III, с. 179-183.

Скорий, С. А. 1990. *Курган Перен'ятиха. До етнокультурної історії Дніпровського Лісостепового Правобережжя*. Київ: Наукова думка.

Скорый, С. А. 1997. *Стеблев: скифский могильник в Поросье*. Киев: Институт археологии Национальной академии наук Украины.

Тереножкин, А. И., Мозолевский, Б. Н. 1988. *Мелитопольский курган*. Киев: Наукова думка.

Трейстер, М. Ю. (ред.) 2008. *Трёхбратние курганы: Курганная группа второй половины IV – III вв. до н. э. в Восточном Крыму*. Симферополь; Бонн: Универсум.

Фіалко, О. Є. 2001. Золоті аплікації з Бердянського кургану. *Вісник Київського університету «Слов'янський університет»*, 11, с. 292-301.

Фялко, Е. Е. 1995. Фракийская узда из кургана Огуз. *Российская археология*, 1, с. 133-147.

Фялко, Е. Е., 1998. Символика образа птицы на скифских деревянных чашах. В: *Скифы. Хазары. Славяне. Древняя Русь*. Международная научная конференция к 100-летию со дня рождения М. И. Артамонова. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 82-83.

Фялко, Е. Е. 2003. Золотые бляшки с кургана Огуз. *Российская археология*, 1, с. 124-133.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1899. *Древности Приднепровья*, II. Киев: С. В. Кульженко.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1900. *Древности Приднепровья*, III. Киев: С. В. Кульженко.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1907. *Древности Приднепровья и побережья Чёрного моря*, VI. Киев: С. В. Кульженко.

Чередниченко, Н. Н., Фялко, Е. Е. 1988. Погребение жрицы из Бердянского кургана. *Советская археология*, 2, с. 149-166.

REFERENCES

Babenco, L. I. 2016. Periferijnye personazhi pektoralni iz Tolstoj Mogily. *Drevnosti*, 14, s. 90-104.

Bezsonova, S. S. 1977. Obraz sobako-ptaha u mistectvi Pivnichnogo Prichornomor'ya skifskoyi epohi. *Arheologiya*, 23, s. 11-24.

Berezovec, D. M. 1960. Rozkopki kurgannogo mogilnika epohi bronzi ta skifskogo chasu v seli Kut. *Arheologichni pam'yatki Ukrayinskoyi RSR*, IX, s.39-87.

Bessonova, S. S. 1994. Kurgany lesostepnogo Pobuzhya. V: Chernenko, E.V. (otv. red.). *Drevnosti skifov*. Kiev: Institut arheologii Nacionalnoj akademii nauk Ukrainy, s. 3-33.

Bessonova, S. S. 2004. Krylatyj kon — gippokamp — morskoy konek i skifskij Posejdon. *Starozhitnosti Stepovogo Prichornomor'ya i Krymu*, XI, s. 25-30.

Bidzilya, V. I., Boltrik, Yu. V., Mozolevskij, B. N., Savovskij, I. P. 1977. *Kurgannye mogilniki Rjasnye Mogily i Nosaki*. Kiev: Nauk. dumka

Bidzilya, V. I., Polin, S. V. 2012. *Skifskij tsarskij kurgan Gajmanova Mogila*. Kiev: Skif.

Bilan, Yu. O., Ivanenko, A. O. 2017. Dosvid restavraciyi ta rekonstrukciji odnogo z vuzdech-kovih naboriv z kurganu Tovsta Mogila. *Muzejni chitannya*. Materialy naukovoi konferencii «Yuvelirne mystectvo — kriz viky» 2016 r., s. 48-64.

Bobrinskij, A. A. 1901. *Kurgany i sluchajnye nahodki bliz mestechka Smely*, 3. Sankt-Peterburg: Glavnoe Upravlenie Udelov.

Boltrik, Yu. V., Fialko, E. E. 2007. Ukrasheniya iz skifskih pogrebalnyh kompleksov Rogachikskogo kurgannogo polya. *Starozhitnosti Stepovogo Prichornomor'ya i Krymu*, XIV, s. 51-93.

Bunyatyan, K. P., Fialko, O. Ye. 2009. Skifskij kurgan z rozmalovanim sarkofagom. *Arheologiya*, 3, s. 55-69 + 2 kolorovi vklejki.

- Velichko, E. A., Polidovich, Yu. B. 2018. Zolotye nahodki iz «Nikopolskih kurganov» v kollekcii B. I. i V. N. Hanenko. *Arheologiya i davnya istoriya Ukrainy*, 2 (27), s. 138-154.
- Gribkova, A. A., Polidovich, Yu. B. 2013. Figurka byka skifskogo vremeni iz sobraniya B. I. i V. N. Khanenko. *Arheologicheskij almanah*, 30, s. 259-277.
- Evdokimov, G. L., Fridman, M. I. 1987. Skifskie kurgany u s. Pervomaevka na Khersonshine. V: Chernenko, E. V. (otv. red.). *Skify Severnogo Prichernomor'ya*. Kiev: Naukova dumka, s. 85-115.
- Ilinskaya, V. A. 1968. *Skify Dneprovskogo lesostepnogo Levoberezh'ya*. Kiev: Naukova dumka.
- Kantorovich, A. R. 1992. «Petushki» — odin iz obrazov zverinogo stilya stepnoj Skifii. V: Shapova, Yu. L., Yacenko, I. V. (ed.). *Grakovskie chteniya na kafedre arheologii MGU 1989 – 1990 gg.* Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj universitet, s. 30-39.
- Kantorovich, A. R., Gribkova, A. A. 2011. Zolotaya plastina iz kolekcii Muzeya istoricheskikh dragocennostej Ukrainy i syuzhet lezhashego kabana v skifskom zverinom stile. *Vestnik drevnej istorii*, 4, s. 132-145.
- Klochko, L. S. 2010. Obraz vodoplavnogo ptaha na dekorativnih elementah skifskogo kostyuma. *Muzejni chitannya*. Materialy naukovoi konferencii «Yuvelirne mystectvo — kriz viky» 2009 r., s. 55-73.
- Klochko, L. S., Grebennikov, Yu. S. 1982. Skifskij kalaf IV v. do n. e. V: Telegin, D. Ya. (otv. red.). *Materialy po hronologii arheologicheskikh pamyatnikov Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka, s. 86-96.
- Kovalyov, N. V., Polin, S. V. 1991. Skifskie kurgany u s. Korneevka v Zaporozhskoj oblasti. V: Boltrik, Yu. V., Bunyatyan, E. P. (otv. red.). *Kurgany stepnoj Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 39-59.
- Kovalyova, I. F., Muhopad, S. E. 1982. Skifskoe pogrebenie konca VI — V vv. do n. e. u s. Aleksandrovka. V: Terenozhkin, A. I. (otv. red.). *Drevnosti stepnoj Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 91-102.
- Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryj, S. A. 1994. Novye pogrebeniya rannego zheleznoho veka v Porose. V: Chernenko, E. V. (otv. red.). *Drevnosti skifov*. Kiev: Institut arheologii Nacionalnoj akademii nauk Ukrainy, s. 41-63.
- Leskov, A. M. 1968. Bogatoe skifskoe pogrebenie iz Vostochnogo Kryma. *Sovetskaya arheologiya*, 1, s. 158-165.
- Leskov, A. M. 1981. *Kurgany: nahodki, problemy*. Leningrad: Nauka.
- Mozolevskij, B. N. 1973. Skifskie pogrebeniya u s. Nagornoe bliz g. Ordzhonikidze na Dnepropetrovshine. V: Terenozhkin, A. I. (otv. red.). *Skifskie drevnosti*. Kiev: Naukova dumka, s. 187-234.
- Mozolevskij, B. N. 1980. Skifskie kurgany v okrestnostyah g. Ordzhonikidze na Dnepropetrovshine (raskopki 1972—1975 gg.). V: Terenozhkin, A. I. (otv. red.). *Skifiya i Kavkaz*. Kiev: Naukova dumka, s. 70-155.
- Mozolevskij, B. N. 1987. Malyj Chertomlyk. V: Chernenko, E. V. (otv. red.). *Skify Severnogo Prichernomor'ya*. Kiev: Naukova dumka, s. 63-73.
- Mozolevskij, B. M. 1979. *Tovsta Mogila*. Kyiv: Naukova dumka.
- Murzin, V. Yu., Belan, Yu. A., Podvysockaya, E. P. 2017. *Berdyanskij kurgan (pogrebalnyj kompleks skifskogo aristokrata IV v. do n. e.)*. Kiev: Centr uchebnoj literatury.
- Otroshenko, V. V. 1984. Paradnyj mech iz kurgana u s. Velikaya Belozerka. V: Chernenko, E. V. (otv. red.). *Vooruzhenie skifov i sarmatov*, Kiev: Naukova dumka, s. 122-126.
- Otroshenko, V. V., Rassamakin, Yu. Ya. 1986. Raskopki skifskogo kurgana u s. Velikaya Znamenka. *Arheologicheskie otkrytiya za 1984 god*, s. 285-286.
- Otroshenko, V. V., Rassamakin, Yu. Ya. 1984. Skarbi trinadcyatogo kurganu. *Nauka i suspilstvo*, 12, s. 240-246.
- Polidovich, Yu. B. 2017. Izobrazhenie protivostoyaniya geroya s chudovishem na nalobnike iz Volkovcev i nekotorye osobennosti dekora konskoj uzdy skifskogo vremeni. *Zapiski otdela numizmatiki i toreviki Odesskogo arheologicheskogo muzeya*, III, s. 179-183.
- Skoryj, S. A. 1990. *Kurgan Perep'yatiha. Do etnokulturnoi istorii Dniprovskogo Lisostepovogo Pravoberezhz'ya*. Kyiv: Naukova dumka.
- Skoryj, S. A. 1997. *Steblev: skifskij mogilnik v Porose*. Kiev: Institut arheologii Nacionalnoj akademii nauk Ukrainy.
- Terenozhkin, A. I., Mozolevskij, B. N. 1988. *Melitopolskij kurgan*. Kiev: Naukova dumka.
- Trejster, M. Yu. (red.) 2008. *Tryohbratnie kurgany: Kurgannaya gruppa vtoroj poloviny IV — III vv. do n. e. v Vostochnom Krymu*. Simferopol; Bonn: Universum.
- Fialko, O. Ye. 2001. Zoloti aplikaciyi z Berdyanskogo kurganu. *Visnik Kyivskogo universytetu "Slov'yanskij universitet"*, 11, s. 292-301.
- Fialko, E. E. 1995. Frakijskaya uzda iz kurgana Oguz. *Rossijskaya arheologiya*, 1, s. 133-147.
- Fialko, E. E., 1998. Simvolika obraza pticy na skifskih derevyannyh chashah. V: *Skify. Hazarye Slavyane. Drevnyaya Rus*. Mezhdunarodnaya nauchnaya konferenciya k 100-letiyu so dnya rozhdeniya M. I. Artamonova. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyj Ermitazh, s. 82-83.
- Fialko, E. E. 2003. Zolotye blyashki s kurgana Oguz. *Rossijskaya arheologiya*, 1, s. 124-133.

Hanenko, B. I., Hanenko, V. N. 1899. *Drevnosti Pridneprovya*, II. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Hanenko, B. I., Hanenko, V. N. 1900. *Drevnosti Pridneprovya*, III. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Hanenko, B. I., Hanenko, V. N. 1907. *Drevnosti Pridneprovya i poberezhya Chyornogo morya*, VI. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Cherednichenko, N. N., Fialko, E. E. 1988. Pogrebenie zhricy iz Berdyanskogo kurgana. *Sovetskaya arheologiya*, 2, s. 149-166.

Yu. B. Polidovych, Eu. O. Velychko, Yu. O. Bilan

ARTICLES OF THE SCYTHIAN ZOOMORPHIC ART IN THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF HISTORICAL TREASURES OF UKRAINE: A GENERAL OVERVIEW

The Museum of Historical Treasures of Ukraine, a branch of the National Historical Museum of Ukraine, stores and exhibits the world's largest collection of the Scythian jewelries. It took shape over many decades. The basis of the collection are items from the collection of Kiev University, the collection of Bogdan and Varvara Khanenko, funds of the Museum of Antiquities and Arts. Excavations of the Melitopol mound in 1954 became a catalyst for the creation of the Museum of Historical Treasures, founded in 1963. The stock meeting was formed thanks to receipts from various museums and universities of Ukraine, the largest contribution was made by the Archeology Institute of the Sciences Academy of the Ukrainian SSR. One of the important components of the Scythian collection of the museum is zoomorphic art. These are objects of the 7th–5th centuries BC, made in the Scythian “animal style”, and numerous Scythian-antique products of the 5th–4th centuries BC. The total number of such items is 2624, representing 372 original plots, while others are their repetition. The composition of the images is well known in Scythian art: predators (including lions, leopards, wolves, dogs), deer, moose, wild goats, rams, wild boars, bulls, hares, birds, aquatic creatures, snakes, insects, fantastic creatures (griffins, horned and winged predators, winged ungulates, dragons, etc.). These are single images of animals and scenes of struggle and torment. The presented zoomorphic images adorned female and male clothes, jewelry, dishes, armaments, regalia of power, and horse bridles.

Keywords: Scythians, Dnieper, animal style, Scythian antique art, griffin, dragon, deer, sword, ritual bowl, pectoral.